

จากคำอธิบายข้างต้นแสดงชัดเจนว่า **เสภาแต่เดิมคือการขับลำनिทานเฉพาะเรื่องขุนช้าง-ขุนแผนในเวลากลางคืน และขับในงานมงคลต่าง ๆ** ส่วนที่ขยายมาขับตามโรงบ่อน และนำมาขับขอทานเป็นพัฒนาการตามยุคสมัยซึ่งรวมวิธีการขับด้วย แต่เดิมขับคนเดียวจนสองคนประชันกัน กระจับปี่ให้จังหวะ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีการจัดวงปี่พาทย์เข้าประกอบแทรกเพลงร้องส่งให้ปี่พาทย์รับและบรรเลงเพลงหน้าพาทย์เหมือนการแสดงละคร การขับเหลือผู้ขับเพียงคนเดียว ในสมัย ร.๔ วงปี่พาทย์มีความสำคัญเท่ากับเสภาขยายตัวเป็นเครื่องใหญ่ เรียกกันว่า **“เสภาทรงเครื่อง”** ต่อมาในสมัย ร.๕ เกิดมีตัวละครำทำบทไปด้วย และเกิดลูกคู่ร้องขับเสภาสลับกับการเจรจา กลายเป็น **“เสภาว่า”** ขึ้น

บทเสภา : จากมุขปาฐะสู่ลายลักษณ์

การขับเสภาเดิมเป็นการขับแบบมุขปาฐะ คือ ด้นเป็นกลอนสด สมเด็จพระยาตากสินมหาราชทรงสนนิษฐานว่า ก่อนที่จะเกิดบทเสภาขุนช้าง-ขุนแผนขึ้น คงจะมีผู้แต่งเฉพาะบทที่สำคัญ ๆ เป็นกลอนเอาไว้ร้องสลับการเล่านิทาน เช่น บทชมดง บทตัดพ้อ เป็นต้น ต่อมาเพื่อกลั่นกรองได้มีการจดบทไว้ท่องให้ขึ้นใจ เมื่อคนฟังนิยมจึงได้มีการคิดแต่งเป็นกลอนทั้งเรื่อง จึงเกิดหนังสือเสภาขึ้น^๑

หนังสือเสภาที่แต่งในสมัยกรุงศรีอยุธยาได้สาบสูญไปเกือบหมด เหตุที่สาบสูญเป็นเพราะเป็นตัวบทที่ใช้ท่องจำไว้ขับ เมื่อขับได้แล้วก็ไม่ต้องใช้บท ทั้งยังเป็นของหวงที่ปกปิดกัน เสภาสำนวนกรุงเก่าจึงสูญหายไปมาก ที่เหลืออยู่อาศัยบันทึกจากความทรงจำ บทเสภาจึงมีการแต่งขึ้นใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๒ จนถึงรัชกาลที่ ๓ โดยต่างคนต่างแต่งตอนที่ตนพอใจ ฟังมาร้อยเรียงเป็นเรื่องเดียวกันในสมัย ร.๓ ดำเนินเรื่องตั้งแต่ต้นจนถึงขับสรว้อยฟ้ากลับเชิงใหม่ รวม ๓๘ เล่มสมุดไทย

ในสมัยรัชกาลที่ ๕ หมอสมิธได้พิมพ์บทเสภาหลวงขึ้นเป็นครั้งแรก ใน พ.ศ. ๒๔๑๕ มีความตั้งแต่ต้นเรื่องจนถึงตอนกำเนิดพลายงาม เมื่อมีการเผยแพร่ด้วยเครื่องพิมพ์ บทเสภาหลวงก็แพร่กระจายไปสู่ชาวบ้านอย่างรวดเร็ว มีผลทำให้ชาวบ้านเลิกขับเสภาสำนวนชาวบ้านหรือสำนวนนอก แล้วหันมานิยมสำนวนหลวงแทน

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๖๐ สมเด็จพระยาตากสินมหาราชและพระราชวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพริ้งสุปรีชา ได้ทรงช่วยกันตรวจชำระหนังสือเสภาเรื่องขุนช้าง-ขุนแผน ขึ้นเป็นครั้งแรก

^๑สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตากสินมหาราช “ตำนานเสภา” ใน **เสภาเรื่องขุนช้าง-ขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔ (กรุงเทพฯ : ศิลปะบรรณาการ, ๒๕๑๓), หน้า (๑๗).